

The Validity of Remote Testimony in the Context of Cyberspace

*Ali Samadi Ghorbani*¹, *Ayatollah Parvizifard*^{2*}, *Homa Davoudi Garmaroudi*³

1. PhD Student in Criminal Law and Criminology, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Email: lsmdy414@gmail.com

2. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Kangavar Branch, Islamic Azad University, Kangavar, Iran.

*Corresponding Author: Email: ayat_parvizifard@yahoo.com

3. Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Email: homa_nam@yahoo.com

ABSTRACT

The adjudication process places great importance on maximizing the participation and presence of witnesses in court sessions, requiring suitable mechanisms to facilitate their attendance. Testimony (shahādah), as one of the most significant means of proof (adilla-e esbāt), holds a central position in case adjudication. With the rapid growth of technology, possibilities such as electronic evidence, testimony in cyberspace, and electronic litigation have emerged, as resolving disputes and evaluating evidence in a virtual context is a fundamental objective for modern judicial systems. Implementing such methods expedites proceedings, protects witnesses, enhances the efficiency of adjudicating criminal and civil cases, facilitates citizens' access to judicial services with minimal physical presence, and prevents procedural delays. Recent

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research And Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.48300/jlr.2024.469544.2698

Received:
18 June 2024

Accepted:
3 August 2024

Published:
5 January 2026

Copyright & Creative Commons:

© The Author(s). 2021 Open Access. This article is licensed under a Creative Commons Attribution Non-Commercial License 4.0, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.

amendments to the Code of Criminal Procedure have accordingly placed special emphasis on information technology and modern digital tools to advance electronic litigation. Its realization, however, depends on providing adequate cultural and technological infrastructure and improving public competency in using cyberspace. This research examines the foundations of testimony in civil matters and proposes a framework for assessing witness competence and the validity of testimony in virtual environments - a distinctive contribution compared to prior studies. The research employs a qualitative, descriptive-analytical method based on the logical analysis of natural data gathered from reliable sources, including databases, theses, books, dissertations, and scientific articles.

Keywords: Testimony, Testimony in Cyberspace, Validity of Testimony, Electronic Means of Proof, Remote Hearing of Testimony.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled "A Dynamic Perspective on Testimony and its Role within a Modern Electronic Adjudication System", Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran.

Funding:

The author(s) received no financial support (funding, grants, and sponsorship) for the research, authorship, and/or publication of this article.

Author contributions:

Ali Samadi Ghorbani: Conceptualization, Methodology, Formal Analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project Administration.

Ayatollah Parvizifard: Validation, Formal Analysis, Data Curation, Supervision, Project Administration.

Homa Davoudi Garmaroudi: Validation, Formal Analysis, Data Curation, Supervision, Project Administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Samadi Ghorbani, Ali, Ayatollah Parvizifard & Homa Davoudi Garmaroudi. "The Validity of Remote Testimony in the Context of Cyberspace". *Journal of Legal Research*, 24, no. 64 (January 5, 2026), 365-396.

Extended Abstract

In adjudication, maximizing the participation and presence of witnesses in court sessions is essential; a suitable platform must therefore be provided to facilitate their involvement. Testimony (shahādah), as a means of proof (bayyinah), holds particular importance and standing. While accepted as evidence across legal systems, the extent of its use, its credibility, and its probative weight vary. In societies where adherence to moral and religious principles is weaker, reliance on testimony may risk undermining rights. Conversely, individuals committed to truthfulness and honesty, who regard giving testimony as a duty, can play a vital role in vindicating rights. In Islamic criminal law (fiqh al-jinayat), a witness who fulfills the stipulated jurisprudential (fiqh) conditions can serve as decisive evidence, upon which a court may base its ruling. Given this significance, testimony demands careful examination and scrutiny in proving a claim, requiring courts to issue judgments with great care by comparing a witness's qualifications against jurisprudential and legal standards.

Within the Islamic legal system, testimony occupies a well-established position, its validity and authority (hujjiyyat) grounded in the Qur'an, Sunnah, consensus (ijma'), and reason ('aql). Alongside technological advancement, the use of electronic evidence, testimony in cyberspace, and electronic litigation has become viable, as virtual dispute resolution constitutes an important objective for modern judicial systems. Implementing such methods expedites proceedings, helps protect witnesses, increases the efficiency of adjudicating crimes, facilitates easier access to judicial services with minimal physical presence, and prevents procedural delays.

In Iran's judicial practice, obstacles such as the lack of mechanisms for protective programs, case backlogs, insufficient trained personnel for witness protection, and inadequate budget allocation have hindered the effective implementation of safeguards for witnesses and informants. The Holy Qur'an emphasizes: "And let not the witnesses refuse when they are called upon" (2:282), and "And do not conceal testimony, and whoever conceals it, his heart is indeed sinful" (2:283). These verses, alongside narrations and jurisprudential-legal perspectives, underscore the importance of testimony in the Iranian legal and jurisprudential tradition. Remote testimony itself serves as a form of witness protection, prevents delays, and expedites case adjudication - benefits that can be fully realized through a suitable digital platform. If the primary goal is the administration of justice and a fair trial, it should not matter whether testimony is given in person or virtually. Provided that meaningful dialogue is possible between the witness, litigants, and the court, such testimony should be considered procedurally valid (tariqqiyah) before the judge. In any case,

objections raised against electronic testimony lack sufficient legal and rational justification and do not undermine its legitimacy. The realization of electronic litigation, however, requires appropriate cultural and technological groundwork, as well as a baseline public competency in engaging with cyberspace.

This research examines the foundations of testimony as a means of proof in civil matters and proposes a framework for verifying witness competence and the validity of testimony in cyberspace - a distinguishing feature compared to prior studies. The research method is qualitative and descriptive-analytical.

اعتبار شهادت غیر حضوری در بستر فضای مجازی

علی صمدی قربانی^۱، آیت‌الله پرویزی فرد^۲، هما داودی گرمارودی^۳

۱. دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.
lsmdy414@gmail.com

۲. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد کنگاور، دانشگاه آزاد اسلامی، کنگاور، ایران.
*نویسنده مسئول: ayat_parvizifard@yahoo.com

۳. استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.
homa_nam@yahoo.com

چکیده:

در فرایند دادرسی، بهره‌برداری حداکثری از مشارکت و حضور شاهدان در جلسات دادگاه اهمیت فراوانی دارد و در این راستا فراهم کردن بستری مناسب برای افزایش حضور آنان ضروری است. شهادت به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ادله اثبات دعوا، جایگاه ویژه‌ای در رسیدگی به پرونده‌ها دارد. با توجه به رشد سریع فناوری، امکان استفاده از ادله الکترونیکی، شهادت در فضای مجازی و دادرسی الکترونیک فراهم شده است؛ چرا که رسیدگی به دعاوی و ارزیابی شهادت در بستر مجازی از اهداف اساسی نظام‌های قضایی در هر کشور و جامعه‌ای به شمار می‌رود. تحقق این امر موجب تسریع در روند رسیدگی، حمایت از شاهدان، افزایش کارآمدی رسیدگی به دعاوی کیفری و مدنی، دسترسی آسان شهروندان به خدمات قضایی با کمترین حضور فیزیکی و پیشگیری از اطاله دادرسی می‌شود. پس از اصلاحات اخیر قانون آیین دادرسی کیفری، توجه ویژه‌ای به فناوری اطلاعات و ابزارهای دیجیتال نوین برای توسعه دادرسی الکترونیک

پژوهش‌گاه حقوق

نوع مقاله:
پژوهشی

DOI:

10.48300/jlr.2024.469544.2698

تاریخ دریافت:
۲۹ خرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:
۱۳ مرداد ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۵ دی ۱۴۰۴

کپی‌رایت و مجوز دسترسی آزاد:

کپی‌رایت مقاله در مجله پژوهش‌های حقوقی نزد نویسنده (ها) حفظ می‌شود. کلیه مقالاتی که در مجله پژوهش‌های حقوقی منتشر می‌شوند با دسترسی آزاد هستند. مقالات تحت شرایط مجوز 4.0 Creative Commons Attribution Non-Commercial منتشر می‌شوند که اجازه استفاده، توزیع و تولید مثل در هر رسانه‌ای را می‌دهد، به شرط آنکه به مقاله استناد شود. جهت اطلاعات بیشتر می‌توانید به صفحه سیاست‌های دسترسی آزاد نشریه مراجعه کنید.

معطوف شده است. تحقق دادرسی الکترونیک مستلزم فراهم‌سازی زیرساخت‌های فرهنگی و تجهیزاتی مناسب و ارتقای توانایی عموم افراد در استفاده از فضای مجازی است. این پژوهش به بررسی مبانی شهادت در امور مدنی پرداخته و چهارچوبی برای سنجش صلاحیت شاهدان و صحت شهادت آنان در محیط‌های مجازی ارائه می‌دهد که آن را از پژوهش‌های پیشین متمایز می‌کند. روش تحقیق کیفی و توصیفی - تحلیلی بوده و بر تحلیل منطقی داده‌های طبیعی جمع‌آوری شده از منابع معتبر شامل بانک‌های اطلاعاتی، پایان‌نامه‌ها، کتاب‌ها، رساله‌ها و مقالات علمی استوار است.

کلیدواژه‌ها:

شهادت، شهادت در فضای مجازی، اعتبار شهادت، ادله اثبات الکترونیک، استماع شهادت مجازی.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان «مبانی حجیت شهادت در رویه قضایی کیفری با نگاهی بر پویایی آن در نظام مدرن دادرسی الکترونیک»، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

حامی مالی:

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان:

علی صمدی قربانی: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش‌نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

آیت‌الله پرویزی فرد: اعتبارسنجی، تحلیل، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.

هما داودی گرمارودی: اعتبارسنجی، تحلیل، نظارت بر داده‌ها، نظارت، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

صمدی قربانی، علی، آیت‌الله پرویزی فرد و هما داودی گرمارودی. «اعتبار شهادت غیرحضوری در بستر فضای مجازی». مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۴، ش. ۶۴ (۱۵ دی ۱۴۰۴)، ۳۶۵-۳۹۶.

مقدمه

نحوه جمع‌آوری دلایل، به‌عنوان ابزاری که بتواند وجود یا فقدان و همچنین صحت یک موضوع را مورد تأیید قرار دهد، از مهم‌ترین مباحث آیین دادرسی در حقوق تمامی کشورهاست. در واقع می‌توان چنین برداشت کرد که تمامی جوامع در زمان‌ها و مکان‌های مختلف همیشه به دنبال حفظ امنیت و نظم و اجرای عدالت بوده و هستند. شهادت در تمام کشورها به‌عنوان دلیل پذیرفته شده است، اما حدود استفاده و درجه اعتبار و ارزش آن در کشورهای مختلف متفاوت است و در کشورها و اجتماعاتی که افراد به اصول اخلاقی و مذهبی پایبند نباشند، استفاده از شهادت راهکار مناسبی نیست و اگر به‌عنوان دلیل اثبات دعوی به کار رود، باعث زایل شدن حق می‌گردد.

از سوی دیگر چون ادله شهادت، تکلیف مدنی است، افرادی که مقید به صداقت و راست‌گویی هستند و ادای شهادت را تکلیف خود می‌دانند، در احقاق حق نقش‌آفرینی نمایند. با پیشرفت علوم، بسیاری از علوم و فنون از حالت سنتی خود خارج شده و به سمت الکترونیکی شدن گام نهادند؛ علم حقوق نیز از این قاعده مستثنا نبوده و نیست و باید همگام و هم‌راستا با دیگر علوم به سمت الکترونیکی شدن گام نهد. برای عبور هر علمی از حالت سنتی به حالت الکترونیکی، یک سری زیرساخت‌ها الزام و ملزوم هستند. از آنجایی که تجلی خارجی حقوق یا همان عدالت در محاکم دادگستری قابل مشاهده است، بی‌تردید الکترونیکی شدن شیوه دادرسی مهم‌ترین محور این بحث را تشکیل می‌دهد؛ چراکه چگونگی انجام دادرسی همواره یکی از اساسی‌ترین و چالش‌برانگیزترین مسائل در نظام قضایی محسوب می‌شود. امروزه با پیشرفت جوامع، دادرسی نیز پیشرفت نموده و از حالت سنتی خود فاصله زیادی گرفته است. این پژوهش از طریق یک مطالعه توصیفی، در نظر دارد به بررسی اعتبار شهادت الکترونیکی در امور مدنی از منظر فقه و حقوق ایران بپردازد. چنانچه بررسی‌ها نشان داده است، علی‌رغم تلاش نهاد قضایی ایران به سمت جوامع پیشرفته و الکترونیکی نمودن دادرسی‌ها، هنوز دادگستری الکترونیک نتوانسته است آن‌طور که شایسته است، شیوه دادرسی سنتی را برجیند و به این مهم دست یابد، بلکه تنها توانسته است به موازات این شیوه حرکت کرده و کارایی آن را بهبود بخشد؛ بر این اساس فراهم‌سازی و تقویت زیرساخت‌های لازم امری ضروری است تا چالش‌ها، مشکلات متعدد و کاستی‌های موجود در این شیوه دادرسی مرتفع شده و زمینه لازم برای توسعه و پیشرفت هرچه بیشتر آن فراهم آید. در این پژوهش برآنیم ضمن توضیح مفاهیم مرتبط با مبحث شهادت الکترونیکی، به بررسی دیدگاه‌های مختلف، پیشینه تاریخی شهادت، اعتبار، شرایط و انواع آن، شرایط و انواع دادرسی‌های مجازی با در نظر گرفتن نقاط

شدت و ضعف آن بپردازیم.

۱- اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

با توجه به افزایش روزافزون پرونده‌ها و مراجعان، شیوه‌های سنتی و قدیمی انجام امور اداری در دادگستری‌ها دیگر پاسخگوی نیازهای موجود نیست. از این رو بهره‌گیری هرچه سریع‌تر از فناوری‌های نوین به منظور رفع این کاستی‌ها امری ضروری می‌نماید؛ زیرا با توجه به پیشرفت‌های گسترده علمی و فناورانه، استفاده از ابزارها و سامانه‌های روز می‌تواند نقش مؤثری در ارتقای کارآمدی و بهبود وضعیت نظام قضایی کشور ایفا کند. در پی اصلاحات صورت گرفته در قوانین مدنی در این زمینه، رویکردی نوین به موضوع اتخاذ شده است تا از تداوم نابسامانی در دعاوی حقوقی، به‌ویژه در مواردی که شهادت شهود صرفاً با نگرشی کمی و نه کیفی مورد توجه قرار می‌گرفت، جلوگیری به عمل آید و تحولی بنیادین ایجاد شود. از آنجا که قوانین و مقررات همواره متأثر از نیازهای جامعه و شرایط اجتماعی در حال تحول‌اند و گذر زمان موجب فرسودگی و کهنگی برخی از مقررات می‌شود، وظیفه مراجع تقنینی آن است که با پالایش این کاستی‌ها، قوانین را متناسب با شرایط کنونی جامعه به‌روزرسانی کنند؛ به‌ویژه در حوزه مقررات مربوط به شهادت، کیفیت استماع آن و شیوه‌های سنجش اعتبار شهادت.

۲- پیشینه تحقیق

برابر بررسی‌های صورت گرفته پژوهشی تحت عنوان «اعتبار شهادت الکترونیکی در امور مدنی از منظر فقه در حقوق ایران» در هیچ یک از بانک‌های اطلاعاتی یافت نشد. با وجود این پژوهش‌های معدودی با زمینه‌های مشترک به انجام رسیده‌اند که می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «نقش دادرسی در احراز شروط شهود» توسط هادی خانزاد به راهنمایی دکتر مظفر باشکوه در دانشگاه آزاد اسلامی و در سال ۱۳۹۳ به انجام رسیده است.^۱ در این پژوهش آمده است در فقه و حقوق ایران شهادت یکی از مهم‌ترین دلایل اثبات دعوا است که هم در امور مدنی و هم در امور کیفری کاربرد دارد، اما ارزش و اعتبار شهادت و نقش دادرسی در ارزیابی آن در بین حقوق دانان محل نزاع است. اختیاری که ماده ۲۴۱ قانون آیین دادرسی مدنی در تشخیص میزان ارزش و اعتبار شهادت به دادرسی محول کرده، مربوط به شرایط شهادت است؛ زیرا بر اساس ماده ۱۵۵ آیین دادرسی کیفری، اگر شهادت شروط مقرر در این ماده را داشته باشد، به‌عنوان دلیل شرعی به قاضی

۱. هادی خانزاد، «نقش دادرسی در احراز شروط شهود» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۳)

تحلیل خواهد شد و دادرس با این عنوان که وجدان او اقناع نشده است، حق امتناع از آن را ندارد؛ بنابراین دادرس شرایط شهود و مفاد شهادت را مورد ارزیابی قرار خواهد داد، اگر شرایط محقق باشد، شهادت قابلیت اثبات دعوی را می‌یابد و دادرس باید بر اساس آن رأی صادر کند، مگر اینکه علم قاضی بر خلاف بینه باشد. شهادت زمانی ارزش دعوی را می‌یابد که تمام شرایط مقرر در ماده ۱۳۱۳ قانون مدنی و ۱۵۵ آیین دادرسی کیفری در آن جمع باشد. با فقدان هر یک از آنها، شهادت به‌عنوان بینه شرعی مردود و از اعتبار ساقط می‌شود، اما اگر بر اساس ماده ۱۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری و ۱۳۱۴ قانون مدنی در نظر قاضی دلالت بر واقع کند، عنوان مستند اماره قضایی خواهد گرفت.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «شهادت در امور حقوقی و فقه اسلامی» توسط آسیه نقیب شهر بابکی، به راهنمایی دکتر محمد رضا امیر محمدی در دانشگاه شهید باهنر کرمان و در سال ۱۳۹۲ به انجام رسیده است.^۲ در این پژوهش آمده است شهادت به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعوی مورد قبول تمام نظام‌های حقوقی از جمله اسلام قرار گرفته است؛ چنانچه قرآن کریم نیز در کلام نورانی خود موضوع شهادت را مطرح نموده و بدان اثر حقوقی بخشیده است. شهادت برای صیانت و حفاظت از حقوق به معنی اعم خود چه حق الناس و چه حق الله تشریح شده و از دو مرحله تشکیل می‌شود. مرحله تحمل شهادت و مرحله شهادت. از نظر شرعی شاهد گرفتن از جمله حقوق خصوصی افراد است، لیکن ادای شهادت یک نوع واجب شرعی است و کسی که ناظر بر وقوع امری بوده، در صورتی که از او درخواست شهادت دادن شود، باید شهادت دهد. شهود باید دارای شرایطی از قبیل عدالت، حلال‌زادگی، ایمان، بلوغ، عقل و ... باشد و شهادت نیز باید از روی علم و یقین ادا شود و این در حالی است که مطابقت موضوع گواهی با موضوع ادعا و اتحاد مفاد گواهی گواهان، شرط صحت و قبول شهادت است. حق الله محض برای اثبات، نیازمند چهار شاهد عادل مرد است، لیکن در حق الناس، شهادت دو شاهد مرد هم کفایت می‌کند. بانوان در حقوق مالی و یا حقوقی که منجر به مال می‌گردد، می‌توانند به انضمام مردان گواهی دهند، ولی در امور باطنی، گواهی آنان بدون حضور مردان پذیرفته است. لازم به ذکر است، چنانچه شهود با شرایط، تعداد و جنسیت مقرر در قانون مبادرت به ادای شهادت کنند، قاضی مکلف به صدور رأی بر اساس آن است.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی فقهی - حقوق مستند شهادت» توسط زهرا جعفرپور

۲. آسیه نقیب شهر بابکی، «شهادت در امور حقوقی و فقه اسلامی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید باهنر کرمان،

به راهنمایی دکتر مهدی حسن‌زاده در دانشگاه قم و در سال ۱۳۹۳ به انجام رسیده است.^۳ در این پژوهش آمده است از مهم‌ترین شرایط شهادت، قطعی و یقینی بودن آن است. ماده ۱۳۱۵ قانون مدنی بر شهادت بر اساس قطع و یقین و منع از شهادت بر اساس شک و تردید استوار است. در این ماده بیان شده منبع اطلاعات شاهد منحصر در حواس است یا اینکه شهادت به استناد سایر راه‌های متعارف حصول علم نیز جایز است. در قوانین نیز منعی در شهادت به استناد سایر راه‌های متعارف حصول علم دیده نمی‌شود. از سوی دیگر حقوق‌دانان در این زمینه نظر مشخصی ندارند و برخی از آنها شهادت به استناد حواس و برخی دیگر نه‌تنها شهادت به استناد حواس بلکه شهادت به استناد سایر راه‌های متعارف حصول علم را جایز می‌دانند. در فقه، فقها در مبحث مستند شهادت به بررسی این موضوع پرداخته‌اند، اما نظریات فقهی در این زمینه یکسان نیست و میان فقها اختلاف نظر وجود دارد. برخی قائل به استناد دو حس بینایی و شنوایی هستند، برخی دیگر شهادت به استناد حواس پنج‌گانه را صحیح می‌دانند و برخی دیگر نیز در این زمینه برای حواس موضوعیت قائل نشده و شهادت به استناد سایر راه‌های متعارف حصول علم را جایز می‌دانند. مطالعات در این زمینه در فقه و حقوق نشان می‌دهد در مستند شهادت، حواس موضوعیت نداشته، بلکه طریقت دارد و آنچه در این زمینه موضوعیت دارد، علم است و راه‌های حصول علم نیز طریقت دارند و هر آنچه برای هر انسان متعارفی افاده علم کند مانند اقرار، شهادت نوشته و مواردی از این قبیل می‌توان در مستند شهادت از آن بهره جست.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «رابطه شهادت با سایر ادله اثبات دعوی در فقه و حقوق ایران» توسط محمدعلی رحیم به راهنمایی دکتر سید جعفر هاشمی باجگانی در دانشگاه یزد و در سال ۱۳۹۱ به انجام رسیده است.^۴ در این پژوهش آمده است که به‌وسیله شهادت می‌توان اکثر اعمال و وقایع حقوقی را اثبات کرد، به همین دلیل در فقه و حقوق، شهادت به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعوی از ارزش بالایی برخوردار است و در کنار این دلیل، ادله دیگری نیز وجود دارند که به‌منظور اثبات حق مقرر شده‌اند.

مقایسه صورت‌گرفته بین شهادت و هر یک از این ادله، سبب روشن‌تر شدن ارزش شهادت بین این ادله است. شهادت در مقایسه با اقرار از درجه اعتبار پایین‌تری برخوردار است، به همین دلیل با وجود اقرار (با جمیع شرایط قانونی) نوبت به شهادت نمی‌رسد؛ زیرا با وجود اقرار، دامنه اعتبار شهادت محدود می‌شود و شاید به‌صراحت بتوان گفت با وجود اقرار (با جمیع شرایط قانونی) شهادت جایگاهی ندارد.

۳. زهرا جعفرپور، «بررسی فقهی - حقوق مستند شهادت» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، ۱۳۹۳)

۴. محمدعلی رحیم، «رابطه شهادت با سایر ادله اثبات دعوی در فقه و حقوق ایران» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه

دلیل مقایسه‌شده بعدی سند است. در این زمینه تا قبل از نظریه شورای نگهبان مبنی بر بی‌اعتباری سند در مقابل شهادت، سند از ارزش بالاتری نسبت به شهادت برخوردار بود، ولی با نظریه شورای نگهبان سند از اعتبار اولیه خود افتاد و در تعارض با شهادت، شهادت اعتبار بیشتری را دارا شد. دلیل مقایسه‌شده دیگر سوگند است. سوگند از جهت دامنه شمول با شهادت از درجه یکسانی برخوردار است و با وجود شهادت نوبت به ادای سوگند از جانب مدعی علیه نمی‌رسد؛ زیرا شهادت از لحاظ ارزش اثباتی مقدم بر سوگند است. دلیل چهارم تحقیق محلی است. تحقیق محلی در ارتباط با شهادت، با توجه به اینکه قانونگذار آن را از امارات قضایی دانسته، ارزش اثباتی بالاتری را داراست ولی با وجود شهادت نوبت به تحقیق محلی نمی‌رسد و تحقیق محلی در طول شهادت قرار دارد. دلیل پنجم معاینه محل است. بنا بر نظر قانونگذار معاینه محل نیز از امارات قضایی هست و چون برای قاضی علم شخصی حاصل می‌کند، تقدم ارزشی به شهادت دارد، اما معاینه محل نیز مانند تحقیق محلی در طول شهادت است. در مقایسه شهادت با امارات می‌توان گفت شهادت مقدم بر امارات قانونی است، چراکه اعتبار این نوع از امارات تا زمانی است که دلیلی در بین نباشد و در تعارض با شهادت، شهادت از ارزش بیشتری برخوردار است ولی امارات قضایی چون برای شخص دادرس افاده علم می‌کنند، ارزش بالاتری از شهادت را دارا هستند و از لحاظ ارزش اثباتی مقدم بر شهادت هستند.

آنچه پژوهش حاضر را از پژوهش‌های ذکرشده متمایز می‌سازد، بررسی مبانی شهادت عندالحاکم به‌عنوان یکی از ادله اثبات دعوا در امور حقوقی در جهت یافتن راهکارهایی برای احراز صلاحیت شهود و صحت شهادت ایشان است که در هیچ یک از پژوهش‌های پیشین مورد توجه قرار نگرفته است.

۳- تعریف دادگاه الکترونیکی و استماع شهادت مجازی

دادگاه الکترونیکی، دادگاهی مبتنی بر بسترهای دیجیتال و عاری از اوراق فیزیکی است که از نظام مدیریت گردش کار بهره می‌برد؛ به‌گونه‌ای که پرونده‌ها پس از انجام هر مرحله از رسیدگی، به‌صورت خودکار برای ادامه فرایند به مرجع یا کارمند ذی‌ربط ارجاع می‌شوند. در این نوع دادگاه، استماع شهادت نیز به‌صورت مجازی انجام می‌گیرد که مستلزم رعایت شرایط و ضوابط خاصی است؛ شرایطی که در ادامه به بررسی و تبیین آنها پرداخته خواهد شد.

۳-۱- تعریف شاهد

به دلیل افزایش جرایم و همچنین جرایم نوظهور مثل جرایم سازمان‌یافته، شهود صرفاً به معنای خاص

کلمه نمی‌تواند یاری‌کننده در اثبات جرم باشد، بنابراین به افراد بیشتری برای کشف و اثبات جرم می‌توان توجه نمود. در نتیجه گستره افراد به‌عنوان شاهد تحت حمایت قانون، علاوه بر شاهد به معنای خاص کلمه افرادی دیگر را در برمی‌گیرد. در ادامه به بررسی شاهد به معنای خاص و عام می‌پردازیم.

۴- ملزومات استماع الکترونیکی شهادت

در دادرسی سنتی، اجرای فرایند رسیدگی مستلزم بهره‌گیری از امکانات و ابزارهای تخصصی و پیچیده نیست؛ از این رو در این شیوه دادرسی، سازکارهای فنی خاصی برای استماع شهادت شهود پیش‌بینی نمی‌شود. در مقابل، دادرسی مجازی به اقتضای ماهیت خود مستلزم فراهم‌سازی مجموعه‌ای از تجهیزات، زیرساخت‌ها و روش‌های مشخص برای نگهداری و بهره‌برداری از ابزارهای الکترونیکی است. در گام نخست ضروری است ساختار فیزیکی دادگاه‌ها به‌گونه‌ای طراحی یا بازطراحی شود که امکان استقرار و استفاده مؤثر از تجهیزات الکترونیکی و سامانه‌های مجازی^۵ را فراهم آورد. در این راستا تجهیزات الکترونیکی باید به‌نحو صحیح و کارآمد مورد استفاده قرار گیرند؛ به‌ویژه از حیث ابعاد و طراحی فضای دادگاه، به‌گونه‌ای که نصب نمایشگرهای مناسب امکان‌پذیر باشد و حاضران در جلسه دادرسی بتوانند در صورت لزوم، مواجهه و ارتباط بصری با شاهد را به‌صورت کامل و مؤثر مشاهده کنند و بدین ترتیب الزامات فنی استماع شهادت در دادرسی مجازی به‌طور کامل تأمین شود. مرحله بعدی که دومین مرحله است، مسئله نصب^۶ امکانات و ابزارهای الکترونیکی است؛ یعنی علاوه بر آنکه فضای اتاق دادگاه را به لحاظ اصول معماری و فنی باید در نظر گرفت تا مناسب باشد، این امکانات نصب‌شده در فضای دادگاه باید به‌گونه‌ای تعبیه شود که تمامی زوایا و ابعاد را در نظر بگیرد. مرحله سوم راه‌اندازی و به کار گرفتن این سیستم‌ها است که به‌وسیله متخصصین امر و اهل فن به‌کارگیری و بررسی شود و نظارت دائم، استمراری و دوره‌ای این متخصصان برای چک نمودن بهره‌وری بهتر و مناسب‌تر این سیستم‌ها از موارد مهم به شمار می‌آید. در مرحله چهارم، این نکته اساسی مطرح می‌شود که بهره‌برداری مؤثر از نظام دادرسی الکترونیکی مستلزم آمادگی و آموزش^۷ کاربران آن است. در این چهارچوب، کلیه اشخاص درگیر در فرایند رسیدگی، از جمله قضات، اعضای هیئت‌منصفه و طرفین دعوا، باید از آموزش‌های کافی و متناسب برخوردار باشند. به‌منظور تحقق این هدف، می‌توان برگزاری دوره‌ها و سمینارهای آموزشی را برای ارتقای آگاهی و توانمندی قضات و مقامات دادگاه در زمینه دادرسی الکترونیکی پیشنهاد کرد. با

5. Courtroom Spiciffic Design

6. Instalation

7. Training

این حال به نظر می‌رسد آموزش‌های یادشده باید از سطوح پایه‌تر و به‌ویژه از دانشکده‌های حقوق آغاز شود؛ بدین معنا که با پیش‌بینی و افزودن واحدهای درسی مرتبط در برنامه‌های آموزشی پیش از تصدی منصب قضا، زمینه‌آشنایی و توانمندسازی دانشجویان حقوق در این حوزه فراهم آید. چراکه در شرایط کنونی، تصور یک دادرسی یا نظام حقوقی کارآمد بدون تسلط بر فناوری‌های الکترونیکی و بسترهای مجازی، امری دور از واقعیت و غیرمنطقی به نظر می‌رسد.

در مرحله پنجم و مرحله پایانی باید توجه نمود که سیستم‌های الکترونیکی و مجازی هرچند وقت یک بار می‌باید مورد بازبینی قرار گیرند و نسخه جدید با امکانات جدید آن آپدیت شود و در این خصوص نظارت استمراری اهل فن ضروری است، زیرا حفظ و نگهداری و همچنین به‌روزرسانی این تجهیزات و ادوات الکترونیکی، امری فنی و تخصصی بوده و کار هر کسی نیست. در نهایت با عنایت به این مورد که در این نوع دادرسی علاوه بر افراد انسانی امکانات و ابزارهای الکترونیکی نیز مطرح است، برای تأثیرگذاری مثبت و استفاده بهینه از این امکانات روز باید به مراحل اعلامی و تهیه و تدارک ملزومات آن دقت بیشتری گردد.

۴-۱- زیرساخت‌های دادگاه‌های الکترونیکی

دادگاه الکترونیک در واقع حلقه‌ای است میان دادگاه سنتی و دادگاه مجازی که به بستریابی نیاز است از جمله بسترهای قانونی. به این صورت که باید قوانین لازم مقرر گردد و نحوه استفاده از آن را به افراد آموزش داد. نیازمندی‌های سخت‌افزاری از جمله سرور و کاربر را در نظر گرفت و استانداردهای کلی برای استفاده یک کاربر از جمله کامپیوتر استاندارد با سیستم‌عامل واحد، شبکه گسترش‌دهنده و پست الکترونیکی را فراهم نمود. در نهایت تخصیص نام کاربری و رمز عبور اختصاصی از سوی ریاست دادگاه، با تعیین سطح دسترسی و حدود صلاحیت هر کاربر در فرایند دادرسی، به‌عنوان یکی از الزامات اساسی در نظام دادگاه الکترونیکی مطرح می‌شود.

۴-۲- شیوه‌های استماع شهادت الکترونیک

در برخی جلسات دادرسی به دلیل وجود شرایط خاص، امکان حضور فیزیکی شاهد در جلسه تحقیق و ادای شهادت فراهم نیست. در چنین مواردی اعطای نیابت قضایی گاه با دشواری‌ها و پیچیدگی‌های قابل توجهی همراه است و در برخی موارد حتی می‌تواند با تردیدهایی از حیث کارآمدی و قابلیت اعتماد مواجه شود. از این رو پیشنهاد می‌شود با رعایت کامل ضوابط و معیارهای علمی، فنی و تخصصی و

با بهره‌گیری از متخصصان ذی‌صلاح، زمینه استماع شهادت به‌صورت غیرحضوری و در بسترهای مجازی فراهم شود. بدین ترتیب شهادت می‌تواند از طریق روش‌های مشخصی به نحو مؤثر و قابل اتکا مورد استماع قرار گیرد.

۵- دادگاه الکترونیک و امنیت آن

همان‌گونه که در دادگاه معمولی تعداد زیادی مأمور و نگهبان نیاز است، در دادگاه الکترونیکی نیز همین مراتب نیاز است. دادگاه الکترونیکی برای ایجاد امنیت و حفظ و نگهداری از مستندات می‌بایست از موارد امنیتی مثل SSL استفاده نماید و احتیاج به استفاده از یک سیستم عامل غیرقابل نفوذ از موارد پراهمیت و قابل تأکید است. گذشته از این موارد همان‌طور که گفته شد آشنایی و آموزش و افزایش مهارت کاربران سبب می‌گردد تا نفوذ افراد نفوذگر به مراتب مشکل شود زیرا بر اساس بررسی‌های شرکت امنیتی سیمانتک در سال ۲۰۱۶ بزرگ‌ترین هدیه و امتیازی که سازمان‌ها به سارقان می‌دهند کاربران ناشی و عدم اطلاعات لازم و عدم آموزش آنهاست.

۶- دادگاه الکترونیک در ایران

بر این اساس شناخت وضعیت موجود جریان پرونده‌های قضایی، طراحی و ساخت نرم‌افزارهای مربوطه برای به‌کارگیری، نصب برنامه‌ها، راه‌اندازی و آموزش سامانه مدیریت پرونده در مجتمع الکترونیکی، همچنین راه‌اندازی ابتدایی سامانه در چندین مجتمع تهران و استان‌های منتخب و به دنبال آن راه‌اندازی کامل سامانه مزبور در تمامی واحدهای قضایی به‌عنوان مراحل مهم و بزرگ و اصلی بر این پروژه قابل تعریف است. معلوم بودن عوامل مداخله‌کننده و طولانی شدن روند دادرسی و تعیین نمودن میزان اثر هرکدام از عوامل یکسان، یکپارچه عمل نکردن به آیین دادرسی در سطح کشوری و اعمال سلیقه شخصی در عمل کردن به آن، گم شدن اوراق بعضی از پرونده‌ها و ضعیف بودن و عدم توانایی در تهیه گزارش‌های مختلف مورد نیاز مدیران عالی و مبانی قوه قضائیه و دادن اطلاعات و آمارهای واقعی، از جمله دلایل مهم طراحی پروژه «دادگاه الکترونیکی» بوده است.^۸

مسئولان پروژه دادگاه الکترونیکی از تابستان ۸۱ با هدف افزایش سرعت و افزایش و بهبود دقت لازم در رسیدگی به پرونده‌ها، کم شدن هزینه، جلوگیری نمودن از ورود داده‌های تکراری و فیلتر نمودن آنها، خودکارسازی عملیات دادگاه‌ها و مراجع رسیدگی‌کننده و وجود امکان دسترسی سریع و سهل به سوابق

۸. علی اکبر جلالی، شهر الکترونیک (تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۸۳)

قضایی هر شخص در سراسر کشور شروع به اقدام نمودند.

۷- آیین دادرسی دادگاه‌های الکترونیکی

امروزه ارتباطات مجازی با سرعت بی‌نهایت زیادی در حال توسعه و پیشرفت است. گسترش ابزارهای ارتباطی نوین از قبیل اینترنت، تلفن‌های هوشمند، پست الکترونیکی و سایر بسترهای ارتباط مجازی همراه با توسعه رایانه‌های قابل حمل، تبلت‌ها و دیگر تجهیزات پیشرفته الکترونیکی، این امکان را فراهم ساخته است که تبادل اطلاعات و برقراری ارتباط در هر زمان و بدون محدودیت مکانی انجام گیرد. بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها می‌تواند به‌طور قابل توجهی از حجم مراجعات حضوری به مراجع قضایی بکاهد و در نتیجه از اطاله دادرسی و اتلاف منابع، به‌ویژه منابع انرژی کشور، جلوگیری کند. افزون بر این در پرتو این تحولات، انجام فعالیت‌های فردی و گروهی به امری مستقل از قیود زمان و مکان تبدیل شده است که نقش مهمی در ارتقای کارآمدی نظام دادرسی ایفا می‌کند. تلاش بر سر مسئله استفاده از فناوری دسترسی دیجیتال از جمله مسائل تأکیدی کلیدی در سیاست‌گذاری قضایی در سال‌های گذشته بوده است. در تابستان سال ۱۳۸۱ رئیس قوه قضائیه مأموریت بررسی مسائل و مشکلات موجود در این قوه را به گروهی متشکل از ۱۹ نفر که ۶ نفر از آنها کارشناس مسائل سیستمی و ۱۳ نفر آنها کارشناسان حقوقی بودند، سپرد، تا با حضور پیدا کردن در مجتمع «شمیران» به بررسی سیستمی و گردش پرونده‌ها در آن محل بپردازند. نتیجه این تلاش که یک سال به طول انجامید، ۱۳ جلد کتاب (۱۱ جلد آن مطالعات استراتژیک، یک جلد از آن مطالعات تطبیقی از ۲۱ کشور در جهان و یک جلد دیگر آن کتابی با عنوان «تحلیل و بررسی وضعیت موجود و راهکارهای آینده») بود. در کتاب‌های مذکور، با بهره‌گیری از ابزارهایی نظیر ماتریس‌ها و دیاگرام‌های تحلیلی، مسائل و موانع پیش روی توسعه قضایی کشور به‌صورت نظام‌مند تبیین شده و بر همین اساس، هشت راهبرد اساسی به‌منظور رفع این چالش‌ها پیشنهاد گردیده است. در ادامه این رویکرد، طرحی یازده‌ساله برای توسعه قضایی کشور ارائه شد که یکی از مهم‌ترین راهبردهای پیش‌بینی شده در آن، مکانیزه‌سازی قوه قضائیه بود؛ راهبردی که به‌عنوان یکی از ارکان بنیادین توسعه قضایی مورد توجه قرار گرفت. برای تحقق این هدف، طرح‌های متعددی پیشنهاد شد که «دادگاه‌های الکترونیکی»^۹ از جمله مهم‌ترین آنها به شمار می‌رفت. عملیات پایلوت این طرح در زمستان سال ۱۳۸۲ آغاز شد و در مرحله نخست، نسخه اولیه یک سامانه نرم‌افزاری آیین دادرسی مدنی الکترونیکی طراحی و راه‌اندازی گردید. پس از گذشت حدود یک ماه و نیم و شناسایی نواقص و خلأهای

۹. رضا رضانی، «افزایش بهره‌وری با دادگاه الکترونیک»، روزنامه شرق، دوشنبه ۲۵ اردیبهشت ۱۳۸۵، شماره ۷۶۰.

سیستمی، سامانه مزبور با لحاظ اصلاحات لازم بازطراحی شد. بهره‌برداری عملیاتی از این طرح از اول تیرماه ۱۳۸۳ و با استقرار سه شعبه دادگاه مدنی مجتمع صدر در ساختمان عدالت، با حضور آیت‌الله هاشمی شاهرودی آغاز گردید. در مهرماه ۱۳۸۴، پس از پایان دوره آزمایشی و استقلال اداری مجتمع عدالت، این مجتمع فعالیت خود را به‌عنوان نخستین دادگاه مدنی الکترونیکی ایران به‌صورت کاملاً مکانیزه آغاز کرد. پس از راه‌اندازی و استقرار دادگاه‌های مدنی الکترونیکی، گام بعدی در این مسیر به مکانیزه‌سازی دادرهای کیفری اختصاص یافت تا فرآیند الکترونیکی‌شدن نظام قضایی در این حوزه نیز توسعه یابد.

دادرهای قم اولین دادرهای کیفری کشور بود که در تاریخ بهمن ۱۳۸۴ برای این امر انتخاب گردید. بنا بر اظهاراتی که مسئولان امر بیان نموده‌اند، این سیستم به‌طور تقریبی در تمام شهرهای بزرگ کشور نصب خواهد شد و در حال حاضر بودجه مورد نیاز برای فراهم کردن تجهیزات لازم آن نیز برای اکثریت شهرها نیز تأمین شده است. دادگاه الکترونیکی و بهره‌وری از آن و طرح‌های مشابه به آن که در کشورهای آلمان و آمریکا به اجرا گذاشته شده است، به بزرگی و وسعت و دایره شمول این طرح نیست و حتی کشور مالزی از قوه قضائیه ایران درخواست نموده تا سیستم دادگاه الکترونیکی کشورش را راه‌اندازی نماید. به اجرا درآمدن این طرح و بهره‌برداری از آن با صرفه‌جویی در تعداد پرونده‌های برگشتی و همچنین تجدیدنظر سبب افزایش یافتن ۵۱ درصدی کارایی قوه قضائیه می‌گردد. بنا بر آنچه مسئولان دیگر قوه قضائیه بیان داشته‌اند، حدود ۵۱ درصد از پرونده‌هایی که مورد بررسی قرار گرفته است، در دادگاه‌های عادی در تجدیدنظر برگشت می‌خورند؛ اما رسیدگی روزانه به ۶ پرونده در دادگاه‌های الکترونیکی و همچنین عدم برگشت خوردن این پرونده‌ها از دادگاه تجدیدنظر از عواملی است که به‌خوبی نشان‌دهنده تغییر سرعت در رسیدگی و تسریع جریان کار قضایی است.

۸- نقش قاضی در ارزیابی شهادت الکترونیکی

قاضی اختیار ارزیابی دلایل را در نظام دادرسی دارد. چنانچه قاضی اطمینان حاصل کند، دلایل را معتبر و یا غیرمعتبر اعلام می‌دارد. این ارزیابی در همه موارد به یک شکل عمل نمی‌کند. ماده ۲۴۱ قانون آیین دادرسی مدنی، اختیار ارزیابی شهادت را به دادگاه سپرده است. این ماده اطلاق دارد بر اینکه ارزش و اعتبار شهادت به دست قاضی است که آن را قبول و یا رد کند. اما این برداشت از ماده مزبور با نظر پذیرفته‌شده در فقه امامیه مبنی بر لزوم تبعیت قاضی از مفاد بینه شرعی مغایر به نظر می‌آید. بر اساس مواد ۱۳۱۳ ق.م. و ۱۵۵ ق.آ.د.ک. قانونگذار شرایطی را برای شاهد مقرر داشته است. این شرایط با

اجتماع شرایط «بینه شرعی» به‌عنوان یکی از دلایل اثباتی ذکر شده در ماده ۱۲۵۸ ق.م.ا.ر ارزش و اعتبار اثباتی برخوردار می‌شود و بر اساس قول مشهور در فقه بر قاضی تحمیل می‌شود. به دلیل عدم اجتماع شرایط در مواردی، بینه شرعی تحقق پیدا نمی‌کند، معتبر بودن و یا غیرمعتبر بودن شهادت با تردید مواجه می‌شود؛ چراکه با وجود آنکه در ماده ۱۷۱ ق.آ.د.ک. مقرر شده که شهادت را در مواردی که فاقد شرایط لازم است، مردود می‌دارد، ولی در ماده ۱۳۱۴ قانون مدنی و همچنین ماده ۱۵۶ قانون آیین دادرسی کیفری، شهادت را در جهت مزید اطلاع قاضی قابل استماع می‌داند؛ ماده ۲۴۱ قانون آیین دادرسی مدنی با عبارت «تشخیص ارزش و تأثیر گواهی»، دو ارزش متفاوت اثباتی برای شهادت قائل شده و همچنین در ماده ۲۲۹ همین قانون با عنوان نمودن عبارت «دلیل اثبات دعوی یا مؤثر در اثبات آن» بر همین مسئله تأکید نموده است. همه این مواد نشان‌دهنده تأثیر شهادت در موارد عدم تحقق بینه شرعی در اثبات دعوی است که به حکم ماده ۲۴۱ قانون مذکور می‌تواند به تشخیص قاضی دارای اثر دانسته شود. رویه قضایی بدین صورت است که قضات به شهادت مورد استماع که توسط ضابطان دادگستری انجام شده، اکتفا نمی‌کنند و مجدد شاهدان را برای استماع نمودن شهادت دعوت می‌کنند و حتی بعضی از محاکم به شهادت استماع‌شده در دادسرا اکتفا نمی‌کنند. این رویه منطقی است، چراکه شهادت شاهدان می‌بایست برای قاضی صادرکننده حکم، ایجاد اقتناع وجدانی کند و دادرس شهادت را ارزیابی می‌کند. بنابراین شنیدن شهادت از شاهد تأثیر زیادی در تصمیم وی دارد، به‌ویژه که اماره تحمل صحیح موضوع شهادت و اماره راست‌گویی وی که مبنای اعتبار شهادت را تشکیل می‌دهند، باید احراز شود؛^{۱۰} اما در موارد اضطراری می‌توان استماع شهادت را از طریق نیابت و یا استماع شهادت مجازی انجام داد که در این صورت هم استماع شهادت توسط قاضی دیگر الزامی است. در هر صورت علت شرط استماع شهادت به‌وسیله قاضی، ایجاد اقتناع وجدان است و چنانچه این علت به‌صورت مستقیم و یا نیابت و یا به‌صورت مجازی و الکترونیک به دست آید، استماع شهادت از سوی قاضی موضوعیت نخواهد داشت.

۹- اختیار قاضی در ارزیابی ماهوی شهادت مجازی

در گام نخست، ضروری است به بررسی قابلیت استناد ادله الکترونیکی پرداخته شود و سپس اختیار قاضی در ارزیابی شهادت مجازی و الکترونیکی مورد تحلیل قرار گیرد. برای آنکه ادله الکترونیکی واجد قابلیت استناد در مراجع قضایی باشد، تحقق شرایطی چند الزامی است. نخست، قابلیت ارائه بدین

۱۰. رضا نجف‌لو و سید مرتضی قاسم‌زاده، شهادت در دعوی، چاپ ۲ (تهران: انتشارات دادگستر، ۱۴۰۰)

معنا که اسناد و داده‌های ثبت‌شده در بسترهای رایانه‌ای باید به‌گونه‌ای ذخیره و نگهداری شوند که در صورت لزوم امکان ارائه، بازیابی و بازتولید آنها وجود داشته باشد و در عین حال قانون نیز این نوع ادله را به رسمیت بشناسد. در غیر این صورت در هنگام بروز اختلاف، استناد به چنین ادله‌ای در مراجع حل اختلاف و دادگاه‌ها امکان‌پذیر نخواهد بود. شرط دوم، اصالت ادله الکترونیکی است. از آنجا که داده‌های رایانه‌ای به‌سهولت قابل کپی‌برداری یا تغییر هستند و در بسیاری موارد تشخیص نسخه اصلی از نسخه بدل با دشواری همراه است، احراز اصالت سند الکترونیکی نقش اساسی در اعتبار و قابلیت استناد آن ایفا می‌کند. سومین شرط، قابلیت ایجاد علم عادی برای قاضی است. مقصود از علم عادی، آگاهی متعارف انسان از ماهیت وقایع پیرامونی است که در نتیجه ارزیابی شواهد، قراین و اوضاع و احوال حاکم بر پدیده‌ها و وقایع خارجی حاصل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که با تحقق آن، امکان تردید و مخالفت عقلایی از میان می‌رود.^{۱۱} دو نوع علم در مبحث قضایی به ذهن می‌رسد: اول، علمی که قواعد و ضوابط را بیان نموده و به وظایف و تکالیف افراد می‌پردازد؛ مورد دوم، علمی است که قاضی در مورد نزاع و واقعیت مورد اختلاف به دست می‌آورد که نتیجه مطالعات پرونده و علوم لازم و تجربیات شخص قاضی و همچنین توضیحاتی که طرفین دعوا ارائه می‌دهند، است؛ در دادرسی و فرایند آن، این نوع از علم مورد نظر است که به آن علم عادی می‌گویند. مقصود از علم در اصول، علم قطعی است که در آن احتمال خطا نمی‌رود. ولی در دادرسی و فرایند آن، این علم که مجهولی در آن باقی نمانده، مورد نظر نیست و مقصود علم متعارف است که توسط آن دعاوی حل و فصل می‌گردد و پذیرش قانونگذار عاملی برای استنادپذیری آن در فرایند کیفری است. در خصوص ادله و اسناد فیزیکی، احراز این سه معیار کار دشواری نیست، اما در مورد ادله الکترونیکی به دلیل گمنام بودن افراد در محیط مجازی این مسئله به سهولت میسر نمی‌شود؛ بنابراین چنانچه احراز هویت پدیدآورنده را از جمله ارکان استنادپذیری ادله و اسناد بدانیم، باید گفت که این ضابطه در مورد اسناد الکترونیکی و همچنین دارای منشأ مجازی و شبکه‌ای قابل ثابت شدن نیست و در صورت اثبات بسیار دشوار است. به دلیل همه‌گیری انواع مختلف ارتباطات الکترونیکی و فضای مجازی و به‌کارگیری آنها این ضرورت به وجود می‌آید که استناد نمودن به این دلایل را طبق اصول و موازین، در نظام حقوقی خود بپذیریم.

در ماده ۱۲۵۸ قانون مدنی و همچنین در فصل ده قانون آیین دادرسی مدنی، انواع ادله بیان شده، از جمله شهادت، اقرار، اسناد کتبی، سوگند و اماره، تحقیق محل و کارشناسی آن و معاینه نمودن محل.

۱۱. حسنعلی مؤذن‌زادگان، الهام سلیمان دهکردی و مهشید یوشی، «حفظ صحت و استنادپذیری ادله الکترونیک با استفاده از بیومتریک و رمزنگاری»، پژوهش حقوق کیفری، ۴، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۶۹-۹۷.

دلایل ذکرشده در این ماده کاملاً حصری بوده و اکثریت حقوق دانان نسبت به این امر اتفاق نظر دارند. داده‌های رایانه‌ای به‌عنوان یک ادله شناسایی شده است که عبارت داده‌های رایانه‌ای در مواد مختلفی با عبارات مختلفی آمده است، در ماده ۳۲ و ۵۰ قانون جرایم رایانه‌ای به این صورت بیان شده: داده ترافیک، اطلاعات کاربر و داده محتوا.^{۱۲} در قانون جرایم رایانه‌ای در ماده ۳۵ نیز چنین مقرر داشته است: «مقام قضایی می‌تواند دستور ارائه داده‌های حفاظت‌شده مذکور در مواد ۲۲، ۲۳، ۳۴ فوق را به اشخاص یادشده بدهد تا در اختیار ضابطین قرار گیرد. مستنکف از اجرای این دستور به مجازات مقرر در ماده ۳۴ محکوم خواهد شد». با عنایت به موارد ذکرشده قاضی با توجه و در نظر گرفتن همه موارد ذکرشده، اختیار دارد تا شهادت را به‌خوبی بررسی نماید و بر حسب مورد رأی مقتضی را صادر کند.

۱۰- شهادت الکترونیکی و محرز شدن قطع و یقین

اعتبار شهادت از دو اماره حقوقی ناشی می‌شود؛ ۱- درک و فهم صحیح از واقعه و ۲- صداقت در گفتار. در واقع می‌توان بیان نمود که برای پذیرش شهادت شاهد به‌عنوان دلیلی بر واقعه مورد شهادت، می‌بایست در مرحله اول شاهد، واقعه را به‌درستی درک کند و متوجه آن باشد؛ درک و فهم او نسبت به استنتاج از محسوسات به خطا نرود و با تخیل و ساخته‌های ذهنی او مخلوط نشود. در مرحله دوم، چیزی را که شاهد به یاری حس و درک و فهم خویش دریافت نموده است را با صداقت بیان می‌دارد و عوامل خارجی، یافته‌هایی را که درونی است، به سمت وسوی بیراهه نمی‌برد.

در این مرحله باید بر این نکته تأکید کرد که هر دو اماره ماهیتی شکننده داشته و به اوضاع و احوال خاص هر پرونده، شرایط حاکم بر دعوا و نیز ویژگی‌های شخصیتی شاهد وابسته‌اند و از حیث نوعی و عام، واجد اعتبار مطلق نیستند. مبنای واقعی این اماره‌ها نه غلبه احتمالات، بلکه مصلحت زندگی اجتماعی و ضرورت تقویت اعتماد عمومی به‌عنوان عامل انسجام و همبستگی اجتماعی است. بر همین اساس در حوزه شهادت الکترونیکی نیز هرگاه شرایط یادشده احراز شود و تدابیر لازم برای شفاف‌سازی و اطمینان از صحت و اعتبار آن اتخاذ گردد، می‌توان شهادت الکترونیکی ارائه‌شده را واجد ارزش اثباتی و قابلیت استناد در فرایند دادرسی دانست.

۱۱- ارزیابی و تطبیق شهادت الکترونیکی با دعوا

۱۲. با وجود اینکه در تبصره ۱ و ۲ ماده ۳۲، ذکری از داده محتوا به میان نیامده است، در صورتی که عبارت محتوای ذخیره‌شده مذکور در ماده ۳۳، همان داده محتوا تلقی شود، این تقسیم‌بندی ناظر بر هر سه قسم است.

در پاره‌ای از موارد به دلایل مختلف، حضور شاهد در جلسه دادرسی امکان‌پذیر نبوده و با موانعی مواجه می‌شود. در چنین شرایطی، اعطای نیابت قضایی و استماع شهادت شهود توسط قاضی نایب از جمله راهکارهای متعارف و معمول به شمار می‌رود. در این فرایند، اغلب فرم شهادت شهود به صورت کتبی تنظیم شده و پس از تکمیل، برای دادگاه صادرکننده نیابت ارسال و عودت داده می‌شود. با این حال از منظر منطقی و اصول دادرسی، شایسته آن است که دادگاه رسیدگی کننده به پرونده، حتی المقدور به استماع شهادت شهود بپردازد و این امر را تا حد امکان به مرجع دیگری واگذار نکند. با وجود این چنانچه اوضاع و احوال به گونه‌ای باشد که تحقق چنین امکانی میسر نباشد، پیشنهاد می‌شود صدا و تصویر شاهد، موضوع شهادت و نحوه ادای آن، توسط قاضی نایب ضبط و بر روی یک لوح فشرده ذخیره شود و سپس برای دادگاه رسیدگی کننده به دعوا ارسال گردد تا قاضی رسیدگی کننده بتواند با مشاهده مستقیم نحوه ادای شهادت، ارزیابی دقیق تری از ارزش اثباتی آن به عمل آورد. این روش از نظر ایرادات حقوقی که در خصوص شهادت کتبی نام برده شده، از سوی حقوق دانان مورد انتقاد قرار گرفته است. بر این اساس در شهادت‌هایی که به صورت ویدئویی ضبط می‌شوند، لازم است وضعیت چهره و حرکات بدنی شاهد، حالات روانی و بازتاب آن‌ها در سیمای وی از جمله نشانه‌های رضایت یا نارضایتی، آرامش یا اضطراب، خشم یا هیجان، به دقت مورد توجه قرار گیرد. افزون بر این انطباق محتوای شهادت مجازی شهود با موضوع مورد اختلاف، و نیز هماهنگی آن با تغییرات حالات چهره، احساسات و عواطف شاهد، از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ به نحوی که تمامی عناصر یادشده در زمان ادای شهادت، در یک چهارچوب منسجم و قابل ارزیابی قرار گیرند. ضروری است قاضی رسیدگی کننده به پرونده بتواند حتی در بستر مجازی این شاخص‌ها را به صورت روشن و مؤثر مشاهده و تحلیل کند؛ چراکه مجموعه این عوامل در ارزیابی ارزش اثباتی شهادت نقش تعیین کننده‌ای داشته و غفلت از آنها می‌تواند بر کیفیت و دقت فرایند دادرسی تأثیر منفی بر جای گذارد.

۱۲- ایرادات استماع شهادت الکترونیکی

اشکالات استماع شهادت مجازی به شرح زیر است؛

۱-۱۲- تعارض با اصول دادرسی

در یک نظر آمده «این روش حقوقی رومی - ژرمنی نیست که کسی را به کام مرگ بسپارد، قبل از اینکه وی با شاکی چهره به چهره شود و نسبت به اتهام وارده پاسخ دهد». اصطلاح مواجهه چهره به چهره

در قوانین زیادی از حقوق انگلیس در قرن ۱۶ تکرار شده است، البته کامن لا تصدیق می‌کند که شرط مواجهه در برخی اوضاع و احوال نمی‌تواند به‌طور معقولی در پرونده‌ها اجرا شود؛ برای مثال شاهد ممکن است قبل از محاکمه و مواجهه حضوری بمیرد، همچنین از نظر علم روان‌شناسی دیدن چهره به چهره شاهد دارای آثار مهمی است، از جمله اینکه به‌راحتی می‌توان استرس روانی شاهد و حرکات صورت و حرکات دست و لرزش صدا و مانند آن را به‌وضوح مشاهده نمود و احتمال دروغ یا صدق حرف‌های شاهد را فهمید و این امر در شهادت با حضور فیزیکی بیشتر محقق می‌شود. به موجب اصل ۶ اصلاحی قانون اساسی ایالات متحده آمریکا، یکی از اصول دادرسی، رعایت شرط مواجهه شاهد با متهم است. این شرط در قوانین عادی آمریکا تفسیر شده که فقط در برخی از موارد استثنایی مواجهه فیزیکی نیاز نیست؛ البته صرف مواجهه شاهد و متهم مطرح نیست، بلکه در تفسیری که توسط حقوق دانان صورت پذیرفته است، به‌طور ضمنی مواجهه شاهد و مقامات دادگاه (قاضی و هیئت‌منصفه) نیز قابل طرح است. در خصوص مواجهه در مقابل اصحاب دعوی، باید گفت که در هر فردی سه شاخص قابل بررسی است؛ ۱- صورت، ۲- بدن و ۳- صدا که رخنه‌پذیرترین این شاخص‌ها صداست. بر این اساس این دیدگاه مطرح می‌شود که امکان تشخیص دروغ‌گویی از طریق ویژگی‌های صوتی نسبت به حرکات بدنی احتمالاً بیشتر است؛ چراکه اعضای بدن تا حدی قابل کنترل‌اند و از این رو تمرکز هیئت‌منصفه تنها بر حرکات چهره و بدن شاهد یا متهم دروغ‌گو، در بسیاری موارد کارآمدی لازم را ندارد. با این حال باید به این پرسش اساسی توجه کرد که لرزش و عدم کنترل صدا که اغلب به‌عنوان نشانه‌ای از دروغ‌گویی تلقی می‌شود، در چه شرایطی بروز می‌یابد. بدیهی است که مواجهه حضوری و چهره‌به‌چهره شاهد با اصحاب دعوا می‌تواند احتمال بروز چنین نشانه‌هایی را افزایش دهد، در حالی که در بستر ویدئوکنفرانس، شاهد ممکن است با سهولت بیشتری به ارائه اظهارات خلاف واقع بپردازد و در نتیجه، هیئت‌منصفه و قاضی نیز آسان‌تر به صحت گفته‌های وی اطمینان پیدا کنند. با وجود این از منظر نگارنده و با توجه به مباحث و تحلیل‌های پیشین، این استدلال از استحکام علمی و حقوقی کافی برخوردار نبوده و شایسته پذیرش و اتکای قطعی در ارزیابی اعتبار شهادت الکترونیکی محسوب نمی‌شود.

یکی از موضوعاتی که می‌توان در خصوص ایراد چهره به چهره مورد توجه قرارداد این است که آیا شهادت از طریق ویدئوکنفرانس یا شبکه‌های اجتماعی یا نوار ویدئویی شهادت عندالحاکم را مخدوش می‌کند یا خیر؟ پاسخگویی به این سؤال مستلزم این است که برای شهادت عندالحاکم موضوعیت قائل باشیم یا طریقت؟ و اگر قائل باشیم که هدف اصلی، اجرای عدالت و دادرسی عادلانه است، فرقی

ندارد که این شهادت با حضور فیزیکی شخص باشد یا حضور مجازی وی و اگر امکان گفتگو و مذاکره بین شاهد و اصحاب دعوی و دادگاه وجود داشته باشد، بایستی قائل بر طریقت شهادت عندالحاکم باشیم. در هر حال ایراد چهره به چهره به نظر می‌رسد از بین حقوقی و عقلی کافی برخوردار نیست تا کلاً مشروعیت استماع شهادت از راه دور را مخدوش نماید.

یکی دیگر از ایرادات مرتبط با اصول دادرسی، تعارض استماع شهادت از راه دور با علنی بودن رسیدگی‌های قضایی است. منتقدین اعلام داشته‌اند که حضور آزادانه مردم در جلسات دادرسی باعث جلوگیری از خودآرایی اعضای هیئت حاکمه می‌شود و این در استماع شهادت از راه دور کم‌رنگ‌تر دیده می‌شود. به تعبیری با حضور آزادانه مردم در جلسه دادرسی و حضور فیزیکی شاهد و سایر اصحاب دعوی، خطاهای رسیدگی تعدیل می‌شود. البته با پذیرش این استدلال نیز می‌توان گفت که استماع شهادت در فضای مجازی منافاتی با اصل علنی بودن محاکمه نداشته و افراد می‌توانند به صورت آزادانه اعم از اینترنتی یا حضوری در جلسه دادرسی حاضر گشته و روند دادرسی را نظاره‌گر باشند. با توجه به لزوم رعایت محدودیت‌های خاص مربوط به عدم حضور برخی اشخاص در جلسات دعاوی خانوادگی و نیز ضرورت صیانت از امنیت جسمی و روانی شاهد در فرایند استماع شهادت، حتی در بسترهای مجازی، ایراد مطرح شده نمی‌تواند توجیه‌کننده ممنوعیت مطلق شهادت مجازی باشد.

۱۲-۲- ایرادات فنی

ممکن است این ایراد مطرح شود که وکلای اصحاب دعوا یا خود آنان، در هنگام طرح پرسش‌های متقابل از شاهد، به سبب عدم حضور فیزیکی وی و احتمال بروز وقفه در انتقال صدا و تصویر، یا به دلیل اختلالات فنی نظیر قطع برق یا ناپایداری شبکه‌های ارتباطی، با محدودیت‌هایی در اعمال حق دفاع مواجه شوند. بی‌تردید بروز چنین نارسایی‌های فنی در فرایند دادرسی الکترونیکی امری محتمل است. با این حال باید توجه داشت که وقوع موانع اجرایی محدود به دادرسی مجازی نیست؛ به‌گونه‌ای که در شهادت حضوری و عندالحاکم نیز امکان بروز مشکلاتی نظیر وخامت حال شاهد، عدم حضور وی به دلیل موانع غیرمترقبه‌ای چون لغو پروازها یا انسداد مسیرهای دسترسی به دادگاه وجود دارد. از این رو صرف احتمال بروز مشکلات فنی یا اجرایی، نمی‌تواند به‌عنوان دلیلی قاطع برای نفی اعتبار یا کارآمدی استماع شهادت به صورت مجازی تلقی شود. ایراد دیگری که در این زمینه قابل طرح است، امکان جعل ادله الکترونیکی از جمله لوح‌های فشرده یا سایر حافظه‌های دیجیتال حاوی محتوای شهادت الکترونیکی شهود است؛ بدین معنا که ممکن است محتوای یک فایل صوتی یا تصویری، با بهره‌گیری

از تکنیک‌های فنی، دستخوش جعل یا دست‌کاری شود. البته امکان جعل محدود به ادله الکترونیکی نبوده و در خصوص شهادت‌های کتبی نیز نمونه‌های مشابهی قابل تصور است. در این راستا پیشنهاد می‌شود با به‌کارگیری کارشناسان و متخصصان فنی ذی‌صلاح، زمینه تشخیص اصالت فایل‌ها و تمییز اسناد مجعول از اسناد اصیل فراهم شود تا قاضی بتواند در مسیر احقاق حق و تحقق دادرسی عادلانه، ارزیابی دقیق‌تری به عمل آورد. به هر روی وجود چنین ایراداتی نمی‌تواند موجب نفی کلی استفاده از ادله و ابزارهای الکترونیکی از جمله فایل‌های ویدئویی، لوح‌های فشرده و بسترهای ارتباطی مجازی شود؛ چراکه عدم بهره‌گیری از فناوری‌ها و دستاوردهای نوین در فرایند دادرسی، نه تنها موجب کاهش کیفیت رسیدگی، بلکه تسریع و کارآمدی عملکرد دادگاه‌ها را نیز با خدشه مواجه می‌سازد.

۱۳- فواید استماع شهادت مجازی

فواید استماع شهادت مجازی به شرح زیر است:

۱۳-۱- تسریع روند رسیدگی

هرچند در بحث معایب، عدم رعایت شرط مواجهه از معایب این روش به حساب آورده شد، اما باید توجه داشت که در مواردی که کم هم نیستند، شهادت از طریق فضای مجازی می‌تواند مانع از توقف دادرسی به لحاظ عدم امکان حضور شاهد گردد. همان‌گونه که می‌دانیم یکی از عیوب نظام دادرسی‌ها، تطویل دادرسی است. اطاله دادرسی موجب سلب آرامش خاطر از خواهان شده و در عین حال، خواننده را در وضعیت بالاتکلیفی و عدم اطمینان حقوقی قرار می‌دهد. هرچند برای چنین معضلی در نظام حقوقی برخی کشورها مرور زمان پیش‌بینی شده است، ولی باید توجه داشت که مرور زمان راه‌حل مناسبی برای جلوگیری از تطویل دادرسی نیست؛ زیرا به هر حال دادرسی طولانی اثرات منفی خود را دارد و مرور زمان نسبت به دعوای مدنی ضمن مخدوش بودن از ابواب متعدد امکان احقاق حق محکمه را تضعیف می‌کند و در این راستا استفاده و بهره‌وری از فناوری روز و فضای مجازی در استماع شهادت کمک شایانی به تسریع روند رسیدگی محاکم و جلوگیری از تطویل دادرسی‌ها و در نتیجه از بروز نارضیاتی عمومی نسبت به عملکرد دستگاه قضایی بکاهد.

۱۳-۲- ارزش اقتصادی

یکی از مؤلفه‌های زندگی بشری، رفاه اقتصادی است که در این میان نظام‌های دادرسی درصد آن هستند که با هزینه کمتر بهترین امکانات را به مراجعین رسانده تا از فشار هزینه‌های دادرسی که توسط اصحاب

دعوی پرداخت می‌شود، کم کرده و بازدهی مناسب و معقولی داشته باشند، به طوری که در شهادت به سبک سنتی، حضور شاهد در مواردی که محل اقامت شاهد با محل دادگاه یکی نباشد، مستلزم هزینه‌های گزافی است و صرف‌نظر از خطرات جانی شاهد در این راستا، از لحاظ تحلیل اقتصادی نیز به صرفه و صلاح استنادکننده به شهادت شهود نیست که هزینه‌های ایاب و ذهاب شاهد را از محلی به محل دادگاه پرداخت نماید. چنانچه پیش‌تر هم بیان شد، در شرایط کنونی و با گسترش شبکه‌های اجتماعی و بسترهای ارتباطی نوین که با هزینه‌ای اندک و گاه به صورت رایگان امکان دسترسی افراد را در نقاط مختلف فراهم ساخته و حتی قابلیت برقراری ارتباطات صوتی و تصویری کنفرانسی را نیز مهیا کرده‌اند، می‌توان با بهره‌گیری هدفمند از این ظرفیت‌ها، در راستای کاهش هزینه‌های دادرسی برای خواهان و اشخاص مستند به شهادت شهود گام برداشت و بدین وسیله به تحقق عدالت کم‌هزینه و کارآمد کمک شایانی کرد.

۱۳-۳- جلوگیری از اتلاف وقت دستگاه قضایی

التزام به شیوه سنتی استماع شهادت شهود در مواردی که شاهد در فاصله‌ای دور از دادگاه قرار دارد، مستلزم اعطای نیابت قضایی یا اقدامات مشابهی است که علاوه بر تحمیل هزینه‌های قابل توجه، زمان زیادی از دستگاه قضایی صرف می‌کند. این امر به‌ویژه در پرونده‌های کم‌اهمیت یا دعاوی با خواسته مالی اندک، از منظر عقلایی قابل توجیه نیست و موجب بازماندن دادگاه از رسیدگی به پرونده‌های مهم‌تر می‌شود. در مقابل پذیرش استماع شهادت به صورت مجازی می‌تواند با کاهش اطلاع رسیدگی، امکان تمرکز مؤثرتر دادگاه‌ها بر دعاوی مهم‌تر را فراهم آورد؛ امری که با توجه به اهمیت عنصر زمان در دادرسی قضایی، واجد توجیه حقوقی است.

۱۳-۴- نگهداری طولانی مدت و حمل آسان

در نظام سنتی استماع شهادت، اظهارات شهود به صورت مکتوب در صورت جلسه درج می‌شود که در موارد تعدد شهود یا مفصل بودن شهادت، موجب افزایش قابل توجه حجم پرونده می‌گردد. افزون بر این به دلیل محدودیت‌های نگهداری فیزیکی، این اسناد معمولاً پس از گذشت مدت معینی معدوم می‌شوند. در مقابل در استماع شهادت به صورت مجازی، فایل‌های الکترونیکی حاوی شهادت به سبب اشغال فضای اندک، قابلیت نگهداری بلندمدت دارند و حتی در صورت امحای پرونده اصلی نیز قابل بقا هستند. همچنین در صورت نیاز به استفاده مجدد از مفاد شهادت در پرونده‌ای دیگر یا نزد مرجع قضایی

متفاوت، امکان ارسال سریع و آسان این فایل‌ها از طریق بسترهای ارتباطی وجود دارد؛ امری که بسیاری از محدودیت‌های موجود در شیوه سنتی را مرتفع می‌سازد.

۱۴ - حمایت از شهود ضعیف و ناتوان

پرونده‌هایی وجود دارد که در آنها بر مبنای دلایل حمایت از شاهد که عموماً نیز شامل اطفال بزه‌دیده از جرم هستند، بایستی شهادت مجازی پذیرفته شود. اهمیت این موضوع تا آنجاست که طبق یک نقل قول در سال ۱۹۸۵ در اوکلاهاما ۵ مورد سوءاستفاده جنسی از اطفال گزارش شده است. در اکثر این پرونده‌ها، شهادت مجازی علی‌رغم عدم رعایت شرط مواجهه به دلیل حمایت از طفل پذیرفته شده است. در پرونده‌ای راجع به تجاوز جنسی به یک طفل، ویدئویی یک طرفه مطرح شد و متهم نسبت به محکومیت و عدم مواجهه فیزیکی اعتراض نمود و رأی محکومیت وی در تجدیدنظر لغو شد. دو سال بعد در پرونده‌ای دیگر^{۱۳} مواجهه غیر فیزیکی پذیرفته شد (پرونده تجاوز جنسی به طفل همان پرونده قبلی)، علت آن نیز سیاست عمومی اتخاذی در این زمینه اعلام شد، یعنی گفته شد که علی‌رغم نظر دیوان در پرونده قبلی، به جهت وجود خطمشی و سیاست‌های قضایی اتخاذی ذکر شده که عمده آن حمایت از طفل است تا صدمات روحی بیشتری نبیند، در پرونده حاضر نظر مخالف داده می‌شود. در پرونده دیگر^{۱۴} تجاوز جنسی به سه دختر جوان به دلیل ترس مجنی‌علیه از حضور در مقابل متهم، ویدئویی دوطرفه در دادگاه بدوی و تجدیدنظر پذیرفته شد. همچنین در موردی دیگر^{۱۵} مردی متهم به قتل غیرعمدی اختیاری سردفتر خود شد و از ویدئویی دوطرفه استفاده شد و مراجع بدوی و تجدیدنظر محکومیت را تأیید کردند. در موردی دیگر^{۱۶} نیز فردی متهم به ربودن یک پسر ۱۱ ساله و ۲ ساله و تجاوز به آنها شد، که مانند پرونده‌های قبلی نیز استماع شهادت از راه دور به‌وسیله مقامات قضایی و هیئت‌منصفه به لحاظ حمایت از اطفال دخیل در حادثه مورد پذیرش قرار گرفت. فلذا مشاهده می‌شود استفاده از استماع شهادت مجازی در فلسفه حمایتی قانونگذار از اطفال و اشخاص ضعیف و ناتوان، مؤثر بوده و در برخی موارد به‌رغم امکان مواجهه شاهد با اصحاب دعوی جهت حمایت از وضعیت جسمی و روانی شاهد، دادگاه می‌تواند از طریق فضای مجازی و بدون مواجهه حضوری او با اصحاب دعوی شهادت را استماع نماید.

13. Maryland V. Graiy, 523 U.S. 185 (1998)

14. US V. Carrier, 1393

15. US V. Quintero, 1994

16. US V. Weekely

در دادرسی همواره تلاش می‌شود که از مشارکت شاهدان و حضور آنها در جلسات دادرسی بیشترین بهره‌برداری حاصل شود؛ برای رسیدن به این مهم، می‌بایست بستری مناسب برای شرکت هرچه بیشتر شاهدان فراهم نمود. از مهم‌ترین موارد در این بسترسازی، تدابیر و اقدامات حمایتی از شاهدان است که سبب عدم ترس و نگرانی آنها برای حضور در محاکم و مشارکت در دادرسی می‌شود. در قوانین دادرسی کشورهای مختلف نیز همانند ایران به حمایت از شهود و بهره‌گیری از مشارکت آنها توجه شده است و طبق مقتضیات و شرایط موجود، تدابیر و حمایت‌های مختلفی در این جهت به کار گرفته شده است. شهادت از ادله اثبات دعوا است و اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد امروزه با توجه به رشد روزافزون فناوری‌های نوین، می‌توان از ظرفیت‌های اثبات الکترونیکی، شهادت در فضای مجازی و دادرسی الکترونیک بهره‌مند شد؛ از این رو دادرسی و شهادت در فضای مجازی و نحوه رسیدگی به دعاوی و حل آن از اهداف مهم سیستم قضایی هر کشور و جامعه‌ای است. تحقق این امر سبب تسریع در روند رسیدگی و به نوعی حمایت از شهود، افزایش سرعت رسیدگی به جرایم و دسترسی آسان به خدمات قضایی با کمترین حضور فیزیکی هر شهروند و جلوگیری از اطاله دادرسی می‌شود. بعد از اصلاحات جدید قانون آیین دادرسی کیفری، به مسئله فناوری نوین و استفاده از این امکانات در جهت دادرسی الکترونیک پرداخته و برای آن اهمیت قائل شده است. طبق ماده ۲۴۱ ق.آ.د.م «تشخیص ارزش و اعتبار شهادت با قاضی است و قاضی در رد و قبول آن مختار است»؛ این به این معنی است که در شهادت باید برای قاضی قناعت وجدانی حاصل شود و استماع شهادت توسط شخص قاضی نیز از شرایط اساسی شهادت است و موجبات اقناع وجدانی قاضی را فراهم می‌آورد، پس شهادت عندالحاکم، طریقتی دارد نه موضوعیت و فرقی نمی‌کند شهادت به صورت مستقیم یا نیابتی یا مجازی و الکترونیک باشد.

شهادت در تمام کشورها به عنوان دلیل پذیرفته شده است، با این حال حدود استفاده از آن و درجه اعتبار و ارزش آن متفاوت است. در کشورها و اجتماعاتی که افراد به اصول اخلاقی و مذهبی پایبند نباشند، استفاده از شهادت به عنوان دلیل اثبات دعوی باعث زائل شدن حق می‌گردد. از آن سو افرادی که مقید به راست‌گویی و صداقت هستند و ادای شهادت را تکلیف خود می‌دانند، می‌توانند در احقاق حق نقش‌آفرینی نمایند. در حقوق جزای اسلامی، شاهد در صورتی که دارای شرایط مندرج و منصوص در فقه باشد، می‌تواند به عنوان یک دلیل قاطع وارد دعوا شده و دادگاه به استناد آن رأی صادر نماید. با توجه به آنچه که در این پژوهش ذکر گردید، مقوله شهادت نیازمند بررسی و تدقیق فراوان جهت اثبات ادعایی است و ضرورت دارد که محاکم با دقت فراوان و تطبیق شرایط گواه با منابع فقهی و قانونی رأی صادر

نمایند. در نظام حقوقی اسلام شهادت جایگاه مناسبی یافته است و اعتبار و حجیت گواهی مبتنی است بر کتاب، سنت، اجماع و عقل. در قرآن کریم آمده است «لایاب الشهداء اذا مادعوا»، «خودداری نکنند گواهان هرگاه خوانده شدند» و نیز «موا الشهداء و من یکنمها فانه اثم قلبه»، «گواهی را کتمان نکنید و آن کس که شهادت را پنهان سازد، قلبی گنهگار دارد». همه این آیات و روایات و دیدگاه‌های فقهی و حقوقی در خصوص شهادت، نشان از اهمیت جایگاه شهادت در نظام حقوقی ایران و همچنین فقه دارد. در روبه قضایی ایران، فقدان سازکارهای لازم برای اجرای برنامه‌های حمایتی و تراکم کار و نیز فقدان یا کمبود نیروی آموزش دیده و متخصص برای حمایت و عدم تخصیص بودجه کافی از جمله موانع اجرای مؤثر برنامه‌های حمایتی از شهود و مطلعان است. چنانچه گفته شد، استماع مجازی شهادت شهود نیز خود به نوعی حمایت از شهود و همچنین جلوگیری از اتلاف وقت و رسیدگی سریع به پرونده است که با ایجاد بستری مناسب می‌توان از آن به نحو خوبی بهره جست و اگر معتقد باشیم که هدف اصلی اجرای عدالت و دادرسی عادلانه است، پس فرقی ندارد که این شهادت با حضور فیزیکی شخص باشد یا حضور مجازی او و اگر امکان گفتگو بین شاهد و اصحاب دعوا و دادگاه وجود داشته باشد، بایستی قائل بر طریقت شهادت عندالحاکم باشیم. در هر حال ایرادات مطرح شده در خصوص استماع الکترونیکی شهادت از بینه حقوقی و عقلی کافی برخوردار نیست و نمی‌تواند مشروعیت استماع الکترونیکی شهادت را مخدوش نماید.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به اهمیت شهادت، آن‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، به نظر می‌رسد که در این زمینه تاکنون کارشناسی و دقت کافی اعمال نشده است. برای پیشبرد مؤثر اهداف استماع شهادت الکترونیکی و بهره‌برداری بهینه از این ظرفیت در جهت تحقق حقوق اصحاب دعوا، پیشنهاد می‌شود به موارد ذیل توجه گردد.

۱- با توجه به معضلات و مشکلات عدیده اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی که در جامعه ما وجود دارد و افراد زیادی با زیر پا گذاشتن ایمان و شرف خود و صرفاً جهت تأمین نیازهای مادی روزمره خود اقدام به سوگند و شهادت ناحق در محاکم می‌نمایند، ضروری است که قضات با صرف زمان و دقت زیاد و بررسی شرایط و اوضاع و احوال اخلاقی و دینی شاهد و محرز شدن اهلیت شاهد برای ادای شهادت، رأی صادر نمایند.

۲- از آنجایی که در کشورهای دیگر حقوق زن و مرد به‌طور یکسان است، اما در کشور ما با توجه

به اینکه قوانین ما بیشتر وجهه فقهی و دینی دارد و در بسیاری از موارد جایگاه شهادت زنان کمتر و کم‌رنگ‌تر از مردان است، ضروری است قانونگذار با بازنگری و وسعت دامنه حضور زنان و استناد به ارزش گواهی آنان به حقوق زنان توجه بیشتری نماید.

۳- تشخیص درجه ارزش و تأثیر گواهی به نظر دادگاه واگذار گردد. دادگاه می‌تواند با استفاده از کلماتی که بیان می‌کند و با روش روان‌شناسانه و بررسی اوضاع و احوال درونی و ظاهری شاهد، کشف حقیقت نماید و بداند که تا چه میزان اظهارات شخص حقیقت دارد. البته همواره تعداد گواهان و رعایت حدنصاب مقرر نمی‌تواند به‌تنهایی ملاک ارزیابی قرار گیرد؛ چرا که ممکن است شهادت یک شاهد صادق و درست باشد، در حالی که شهادت چند نفر دیگر نادرست و کذب باشد. از این رو چنانچه قاضی بتواند علم و آگاهی خود را در تعیین ارزش و اعتبار شهادت دخیل نماید، امکان صدور آرای قاطع و مستند به نحو مؤثری فراهم خواهد شد.

۴- در نظام‌های عدالت کیفری، شهود و مطلعان نقش‌ها و وظایف مهمی بر عهده دارند که تحقق آنها مستلزم حمایت مؤثر از آنان است. با این حال به‌کارگیری تدابیر حمایتی می‌تواند بر حقوق متهم تأثیر گذاشته و به‌طور بالقوه بر اصل برخورداری از محاکمه عادلانه و بی‌طرفانه اثرگذار باشد. همچنین این اقدامات ممکن است موجب اختلال در زندگی شهود، مطلعان و سایر افرادی شود که در اجرای برنامه‌های حمایتی آنان را همراهی می‌کنند و حتی پیامدهایی برای اشخاص ثالث به دنبال داشته باشد. از این رو برنامه‌های حمایتی باید با رعایت دقیق اصول قانونی و چهارچوب‌های حقوقی طراحی و اجرا شوند.

گستره تهدید علیه شهود و مطلعان به‌گونه‌ای است که از زمان وقوع جرم، در طول مراحل دادرسی و حتی پس از آن ادامه می‌یابد. از این رو ضرورت حمایت از شهود و مطلعان آشکار می‌شود و سیاست جنایی در تمامی ابعاد خود، اعم از تقنینی، قضایی، اجرایی و پلیسی، باید نسبت به این معضل واکنش نشان دهد. در روبه قضایی ایران، بسیاری از شهود و مطلعان، حتی با وجود تشویق‌های اخلاقی و دینی به ادا شهادت و یاری در اجرای عدالت، به دلیل فقدان حمایت قانونی، از به خطر انداختن خود و خانواده‌هایشان برای همکاری با نظام عدالت کیفری خودداری می‌کنند. هرچند این چالش در بسیاری از پرونده‌ها وجود دارد، اما روبه قضایی، بیشتر تهدیدها را جدی تلقی نمی‌نماید و معتقد است این تهدیدات، کمتر جنبه عملی پیدا می‌نمایند. این برداشت، باعث عدم حساسیت روبه قضایی به مسئله حمایت از شهود و مطلعان می‌گردد. اگرچه موادی از قانون آیین دادرسی کیفری

و آیین‌نامه اجرایی حمایت از شهود و مطلعان، در راستای حمایت از آنها وضع شده است، اما این واکنش‌ها منسجم و سازمان‌یافته نیست. در روبه قضایی ایران، فقدان سازکارهای لازم برای اجرای برنامه‌های حمایتی و تراکم کار و نیز فقدان یا کمبود نیروی آموزش‌دیده و متخصص برای حمایت و عدم تخصیص بودجه کافی از جمله موانع اجرای مؤثر برنامه‌های حمایتی از شهود و مطلعان است. چنانچه گفته شد، استماع مجازی شهادت شهود نیز خود، حمایت از شهود و همچنین جلوگیری از اتلاف وقت و رسیدگی سریع به پرونده است که با ایجاد بستری مناسب می‌توان از آن به نحو خوبی بهره‌برد. از همین رو بهتر است برای بهره‌برداری بهتر از استماع شهادت الکترونیک تدبیرات و زمینه لازم برای آن ایجاد شود.

۵- یکی از تدابیر ضروری برای بهره‌برداری مؤثر از استماع الکترونیکی شهادت، پیش‌بینی و افزودن یک واحد درسی مرتبط در برنامه‌های آموزشی پیش از تصدی منصب قضا است تا دانشجویان حقوق آگاهی و آموزش‌های لازم در این زمینه را دریافت کنند. زیرا در عصر حاضر، تصور یک دادرس در نظام حقوقی که به فناوری‌های الکترونیکی و بسترهای مجازی مسلط نباشد، نامتعارف و غیرمنطقی به نظر می‌رسد.

فهرست منابع

- ابن براج، عبدالعزیز. المهذب، جلد دوم. قم: جامعه المدرسین، ۱۴۰۶.
- ابن سعید. ریاض المسائل فی الاحکام بالدلائل. چاپ سنگی.
- ابن منظور، محمد بن مكرم. لسان العرب، جلد ۷. بیروت: دار صادر، ۱۳۷۵.
- آخوندی، محمود. آیین دادرسی کیفری اندیشه‌ها، جلد چهارم. چاپ اول. تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۴.
- اردبیلی غروی حائری، محمد بن علی. جامع الراوه. بیروت: انتشارات دار الاضراء، ۱۴۰۳.
- اردبیلی، احمد بن محمد. مجمع الفائده و البرهان، جلد ۱۲. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، بی‌تا.
- ارسطا، محمدجواد. سلسله پژوهش‌های حقوقی اصولی، جلد ۸. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹.
- استفانی، گاستون، ژرژ لواسور و برناد بولوک. آیین دادرسی کیفری، جلد دوم. ترجمه حسن دادبان. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷.
- آشتیانی، شیخ محمدحسن. القضاء و الشهادت. قم: انتشارات قدس محمدی، ۱۳۶۲.
- اصغری، علاء‌الدین. «اعتبار شهادت در حقوق کیفری ایران». پایان‌نامه. خرم‌آباد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم‌آباد، ۱۳۸۳.
- امامی، سید حسن. حقوق مدنی، جلد ۶. تهران: سازمان انتشارات ابوریحان، ۱۳۴۶.
- امامی، سید حسن. حقوق مدنی، جلد ۱. تهران: انتشارات اسلامی، بی‌تا.
- امیر ارجمند، اردشیر. مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، جلد اول. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۶.
- انصاری، باقر. نقش قاضی در تحول نظام حقوقی. تهران: میزان، ۱۳۸۷.
- ایمانی، عباس. فرهنگ اصطلاحات حقوقی کیفری. تهران: نشر آریا، ۱۳۸۲.
- باختر، احمد. مجموعه آرای اصراری حقوقی جزایی. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۱.
- باقری‌نژاد، زینب. حمایت از شهود. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱.
- بحرانی، یوسف بن احمد بن ابراهیم. الحدائق الناظره فی احکام العقره الطاهره. چاپ سنگی موجود در کتابخانه ملی ایران، ۱۱۰۷-۱۱۸۶ق.
- برهنی، محمد نقی. زمینه روانشناسی هیلیگارد. تهران: انتشارات رشد، ۱۳۸۶.
- بزرگمهر، امیرعباس. روانشناسی شهادت قضایی. تهران: انتشارات سهامی انتشار، ۱۳۹۰.
- بزرگمهر، امیرعباس. مهارت‌های فن دفاع. تهران: انتشارات بنیاد حقوق میزان، ۱۳۹۳.
- بهرامی، بهرام. آیین دادرسی مدنی. چاپ ششم. تهران: نشر آریان، ۱۳۸۲.
- بهرامی، بهرام. بایسته‌های ادله اثبات. تهران: انتشارات مؤسسه فرهنگی نگاه پینه، ۱۳۸۹.
- پوراحمدی لاله، محمدرضا. اصول عمومی اثبات دعوی. تهران: انتشارات زر قلم، ۱۳۸۴.
- جعفرپور، زهرا. «بررسی فقهی - حقوق مستند شهادت». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم: دانشگاه قم، ۱۳۹۳.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. ترمینولوژی حقوق. چاپ بیست و چهارم. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۹۱.
- جلالی، علی‌اکبر. شهر الکترونیک. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، ۱۳۸۳.
- خانزاد، هادی. «نقش دادرسی در احراز شروط شهود». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۳.
- خزائی، سید علی. «نگرش نو بر تعارض سند با شهادت در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در فقه امامیه». پایان‌نامه دکتری، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۷.
- خوبی، سید ابوالقاسم. تکمیل المنهاج. ترجمه علیرضا سعید. تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱.

- خوبی، سیدابوالقاسم. مبانی تکمله المنهاج، جلد اول، قم: دارالهادی، ۱۴۰۷ق.
- رحیم، محمدعلی. «رابطه شهادت با سایر ادله اثبات دعوی در فقه و حقوق ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، یزد: دانشگاه یزد، ۱۳۹۱.
- رضانی، رضا. «افزایش بهره‌وری با دادگاه الکترونیک». روزنامه شرق. دوشنبه ۲۵ اردیبهشت ۱۳۸۵. شماره ۷۶۰.
- زراعت، عباس و علی مهاجری. آیین دادرسی کیفری. چاپ دوم، جلد ۱. تهران: انتشارات فکرسازان، ۱۳۸۳.
- شمس، عبدالله. ادله اثبات دعوی. تهران: انتشارات دراک، ۱۳۹۰.
- شهید ثانی. شرح اللمعه. ترجمه دکتر علی شیروانی. چاپ ششم. بی‌جا: انتشارات دارالعمل، ۱۳۸۹.
- صدرزاده افشار، سید محسن. ادله اثبات دعوی در حقوق ایران. تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۲.
- قاسمی حامد، عباس. تحلیل حقوقی شهادت در مذهب امامیه. چاپ اول. تهران: انتشارات ققنوس، ۱۳۸۰.
- کاتوزیان، ناصر. اثبات و دلیل اثبات. چاپ ششم. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۰.
- کشاورز، بهمن. هنر دفاع. تهران: انتشارات نظر، ۱۳۹۰.
- کوشا، جعفر. جرایم علیه عدالت قضایی. چاپ دوم. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۹.
- گروه پژوهشی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی. ادله اثبات دعوی کیفری. چاپ ششم. مشهد: انتشارات علوم رضوی، ۱۳۸۷.
- گلدوزیان، ایرج. «آثار تحصیل دلیل از طریق استراق سمع و ضبط». دیدگاه‌های حقوقی، ۴-۵ (۱۳۷۱).
- محقق حلی، جعفر بن حسن. شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، جلد چهارم. تهران: انتشارات انقلاب، ۱۴۰۹ق.
- مدنی، سید جلال‌الدین. ادله اثبات دعوی. چاپ هفتم. تهران: انتشارات پایدار، ۱۳۸۲.
- مشکینی، علی. قضا و شهادت، احکام شهادت. قم: انتشارات یاسر، ۱۳۵۹.
- معاونت آموزش قوه قضائیه. رویه قضایی ایران در ارتباط با دادگاه عمومی، جلد اول. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۷.
- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضائیه. سلسله پژوهش‌های فقهی و حقوقی. تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۸۹.
- معاونت حقوقی قوه قضائیه. حمایت از شهود. تهران: انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۸۸.
- مکی عاملی (شهید اول). اللمعه دمشقیه، جلد اول. ترجمه حمید مسجد سرای. تهران: انتشارات خط سوم، ۱۳۸۳.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی، الهام سلیمان دهرکردی و مهشید بوشی. «حفظ صحت و استنادپذیری ادله الکترونیک با استفاده از بیومتریک و رمزنگاری». پژوهش حقوق کیفری، ۴، ۱۲ (۱۳۹۴)، ۶۹-۹۷.
- موسوی خمینی، روح‌الله. تحریر الوسیله، جلد چهارم. بی‌جا: انتشارات دارالعمل، ۱۳۸۶.
- موسوی گرگانی، محسن. «رابطه عدالت با عقل و دین»، مجله نقد و نظر، ۳، ۲-۳ (۱۳۷۶)، ۲۷۰-۲۸۷.
- نجفلو، رضا و سید مرتضی قاسم‌زاده. شهادت در دعوی. چاپ ۲. تهران: انتشارات دادگستر، ۱۴۰۰.
- نقیب شهربابکی، آسیه. «شهادت در امور حقوقی و فقه اسلامی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. کرمان: دانشگاه شهید باهنر، ۱۳۹۲.

This Page Intentionally Left Blank

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی